

Кристина Марковић

Пољопривредни факултет, Универзитет у Београду

МОРФОЛОШКА ОБЕЛЕЖЈА ГЛАГОЛА И ЊИХОВО ПРЕДСТАВЉАЊЕ У НЕМАЧКО-СРПСКОХРВАТСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ (1945–1971)

У раду се анализира немачко-српскохрватска лексикографија периода 1945–1971. године са хронолошког, типолошког, а пре свега морфолошког аспекта – разматрају се морфолошке карактеристике глагола и начини бележења датих обележја у речницима послератног периода. Разматра се питање да ли у речницима датог периода постоји уједначеност у погледу морфолошког минимума који би требало да буде заступљен у једном преводном речнику. Систематским приказом структуре речника језичког пара немачки-српскохрватски и упоређивањем речника датог периода показало се да међу њима поред сличности постоје и велике разлике, они чак показују велике недостатке у погледу маркирања морфолошких обележја глагола: граматички подаци бележе се неадекватно, непотпуно и недоследно или се чак потпуно изостављају. Сходно томе, имајући у виду комплексност овога проблема, у речницима наредних периода требало би увести много више доследности и лексикографска обрада требало би да буде што уједначенија у циљу брже доступности тражених информација.

Кључне речи: преводни речник (активни/пасивни речници), језик изворник, циљни језик, матерњи језик/страни језик, одредница, глагол

0. О томе колико постојећа двојезична лексикографска литература (за језички пар немачко-српски) задовољава стварне потребе корисника, може се говорити на основу података о тренутно доступним речницима. С друге стране, сам број или величина речника који се могу наћи на тржишту није поуздан показатељ о томе до које је мере потреба за лексикографским приручницима уистину задовољена, како бројем тако и квалитетом.

markovic.kristina@gmail.com

Рад „Морфолошка обележја глагола и њихово представљање у немачко-српскохрватској лексикографији (1945-1971)“ делом се заснива на истраживањима спроведеним за потребе израде магистарског рада одбрањеног на Филолошком факултету у Београду 2001. године

Корисника страног језика интересују како семантички тако и граматички подаци који су садржани у речнику. Дато истраживање обухвата анализу морфолошких карактеристика глагола и даје један систематски приказ структуре речника са становишта морфолошког нивоа језичког система на основу анализе глагола. Сваки речник датог периода језичког пара немачки-српскохрватски подрвргнут је детаљној анализи и његове одреднице, глаголи, анализирани су и упоређивани са становишта њихових морфолошких особина. Циљ истраживања састоји се у следећем: најпре испитати и утврдити типологију и структуру расположивих речника; на основу анализе морфолошких особина глагола утврдити да ли је и у којој мери у речницима периода 1945–1971. године заступљен морфолошки аспект језика, односно на који начин је на основу анализе спроведене у оквиру врсте речи глагола морфологија примењена у преводним речницима наведеног периода; и још конкретније – који је то морфолошки минимум, када су у питању глаголи, који би морао бити примењен и дат у једном речнику и да ли је он уопште заступљен или не. И на крају, да ли је морфолошки ниво језичке структуре повезан са хронолошким и типолошким аспектом.

Како сама тема датог рада налаже мора се поћи од тога да се за корисника речника увек ради о матерњем или страном језику корисника као и о језику изворнику (ЈИ) и циљном језику (ЈЦ) одређеног речника. Истраживање обухвата преводне речнике језичког пара немачки-српскохрватски, и то речнике у једном смеру (немачко-српскохрватски односно српскохрватско-немачки) и оне у оба смера (немачко-српскохрватски и српскохрватско-немачки). Затим, предмет истраживања су двојезични, али и вишејезични речници, јер (иако је распон броја језика веома велики – од 3 до 22) у оквиру сваког вишејезичног речника може се говорити о односу ЈИ-ЈЦ, одн. ова два језика јављају се као ЈИ и ЈЦ, али иако се оба језика јављају искључиво као ЈЦ, опет се у контексту овог језичког пара може говорити о односу ЈИ - ЈЦ.

Анализом обухваћени период броји 112 речника (семасиолошке структуре, ономасиолошке структуре, семасиолошке и ономасиолошке структуре; речнике опште намене и речнике опште намене са елементима посебне; двојезичне и вишејезичне речнике). Стручни речници, с обзиром на специфичност лексику коју обухватају, овом приликом неће бити подрвргнути анализи. С обзиром на то да је у периоду којим је обухваћено истраживање званични језик тадашње државе био српскохрватски и да је анализом утврђено да су и поред различитих назива речника аутори подразумевали

један заједнички језик, у даљем излагању користиће се термин српскохрватски.

За представљање граматичких података предуслов представља, у одређеној мери, познавање страног језика корисника. Мора се поћи од претпоставке да корисник познаје флексију, да поседује основна знања о врстама речи и њиховим функцијама и расположе неопходним предусловима компетенције за продукцију текста у погледу синтаксичких правила. За бележење врста речи резервисан је у речницима углавном посебан симбол односно скраћеница. Изузев уз именице, припадност одређеној врсти речи означена је одмах иза леме, углавном устаљеним скраћеницама, које су увек објашњене у списку скраћеница на самом почетку речника. О смислу експлицитног указивања на врсту речи у речницима на овоме месту неће бити говора. Једно је сигурно: корисник их очекује, а лексикограф тај посао углавном обавља рутински. Ипак, на тај начин се у највећем броју случајева при том дају и подаци о флексији и синтаксичкој употреби леме.

1. Глаголи се у речницима у оба језика – немачком и српскохрватском – наводе у свом основном облику – инфинитиву (инфинитиву презента актива). У речницима наведеног језичког пара, имајући у виду и специфичности сваког од језика понаособ, биће узете у разматрање следеће граматичке категорије: глаголски вид (аспект), однос глагола према објекту, време, број и лице.

1.1. МАРКИРАЊЕ ВРСТЕ РЕЧИ. Експлицитна ознака врсте речи уз одредницу наводи се по правилу увек у ЈИ, чак и онда када је она имплицитно дата помоћу неких других података. Тако се врста речи глагол у немачком као ЈИ бележи у 32 речника (28,57 %), а у српскохрватском као ЈИ у 18 речника (16,07%).

У немачком као ЈЦ само речници Драгутина Лангера (исп. Langer, Dragutin F. (1952): *Wörterbuch Deutsch-Serbokroatisch und Serbokroatisch-Deutsch mit deutscher Grammatik / Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački sa nemačkom gramatikom*, 2. novo dopunjeno izdanje, Sarajevo, с. 654) – у шест издања (²1952, ⁴1954, ⁵1957, ⁶1958, ⁷1959, ⁸1960) бележе ознаку врсте речи уз још додатне податке, иза глагола у ЈЦ, док се у ЈИ такве ознаке не бележе, као што се може видети из примера:

kašljati, ljem husten vsw. (Лангер 1958: 161)

izvikati, ičem aus-rufen, verrufen, aus-schreien vs. (Лангер 1958: 158)

Ознака врсте речи уз глагол у ЈИ (ЈИ је немачки или српскохрватски) не бележи се експлицитно у 93 речника (83,03%). У таквим се речницима глаголи, као што је већ напоменуто, наводе без оз-

наке врсте речи, а врло често и без икаквих других морфолошких обележја:

abbürsten četkati – očetkati. (Langenscheidts Lilliput Wörterbuch Deutsch-Serbokroatisch 1965: 14)
lomiti brechen (Динић 1970: 309)

У ову анализу не могу се уврстити два речника наведеног периода: Danon, Žika M. (1968): *Priručnik stranih jezika za svakoga. Hrvatskosrpski, engleski, njemački, francuski, talijanski, španjolski*, Zagreb, из разлога што се у овом речнику као одреднице јављају искључиво именице, ниједна друга врста речи није заступљена у речнику; Linguaphone Institute (1962): *Tečaj njemačkog jezika. Rječnik*, London, с. 80, четири издања (1962, 1967, 1969, 1970), јер се у датом речнику, како у немачком као ЈИ тако и у српскохрватском као ЈЦ, глагол наводи увек у оном облику (лице, број, време) у којем се јавља у одређеној лекцији (речник прати одређени број лекција за учење немачког језика), а инфинитиви глагола наведени су у загради само ако се јаки, неправилни глаголи, глаголи са наглашеним префиксом и повратни глаголи јављају први пут у неком другом облику, а не у инфинитиву:

wir sehen, (mi) vidimo
(sehen vidjeti)
liegt, лежи (Linguaphone Institute 1962: 17)

1.2. ПОДЕЛА ГЛАГОЛА ПО ОДНОСУ ПРЕМА ОБЈЕКТУ. Према предмету радње глаголи могу бити прелазни, непрелазни и повратни. Само врло мали број речника наведеног језичког пара посебно маркира ову особину глагола и том приликом аутори користе различите скраћенице, док највећи број аутора ову разлику не прави у оквиру глагола. Скраћенице које се у речницима употребљавају увек су објашњене у списку скраћеница на самом почетку речника.

Категорија прелазности/непрелазности/рефлексивности глагола, и то у потпуности или само делимично, бележи се у 22 (19,64%) речника (правећи при том само разлику прелазни/непрелазни глагол) и то на различите начине, употребљавајући различите скраћенице, при чему су оне најчешће дате уз ознаку врсте речи:

ЈИ немачки:

– скраћеницама *vi/vt* (непрелазни/прелазни глагол), непосредно уз глагол у ЈИ, ову категорију бележи аутор Бранислав Грујић у укупно 8 издања речника (исп. Grujić, Branislav (1966): *Deutsch-serbokroatisches Schulwörterbuch*, Titograd, с. 825; Grujić,

Branislav (1964): *Taschenwörterbuch Deutsch-Serbokroatisch*, 2. izdanje, Beograd/Cetinje, с. 360; Grujić, Branislav (1966): *Deutsch-serbokroatisches und serbokroatisch-deutsches Wörterbuch für Touristen / Nemačko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-nemački rečnik za turiste*, Titograd, с. 737), што се види из следећих мера:

zustimmen vi. odobriti, saglasiti se

zuzählen vt. ubrojati, pribrojati (Грујић 1970: 352)

- скраћенице *vi/vt/vr* (интранзитивни, транзитивни, рефлексивни глагол) дају се само код два аутора (у три издања речника): Hahn, Franz (1961): *Deutsch-serbokroatisches Wörterbuch*, Leipzig, с. 274 и Juncker: *Junckers Wörterbücher (1955): Serbokroatisch/Deutsch und Deutsch/Serbo-kroatisch mit einem Anhang der wichtigsten Neubildungen des Serbo-kroatischen und Deutschen. Der Anhang wurde bearbeitet von Dr. Eberhard Tangl / Srpsko-hrvatski – njemački i njemački – srpsko-hrvatski s oznakom izgovora i naglasaka. Dodate su važnije nove riječi srpsko-hrvatskoga i njemačkog jezika. Dodatak je izradio dr Eberhard Tangl*, Berlin, с. 648 – у овом речнику користе се скраћенице: *v.a./v.i./v.r.*, с тим што је то једини речник у којем не постоји списак скраћеница које се у речнику употребљавају, попут:

abbringen vt <24a> (*haben*) skinuti, odneti; odvratiti (jmdn. von etw. [3] koga od čega) (Хан 1961: 1)

- скраћеницама *tr./intr./refl.* (али без ознаке врсте речи) у „Енциклопедијском немачко-српскохрватском речнику“ Светомира Ристића и Јована Кангрге (исп. Ristić, Svetomir / Kangrga, Jovan (1963): *Enzyklopädisches deutsch-serbokroatisches Wörterbuch mit serbokroatisch-phonetischer Umschrift der Aussprache des Schriftdeutschen. I-II, 2. wesentlich verbesserte und erweiterte Auflage*, Beograd/München, str. 813) бележи се прелазни/непрелазни/повратни глагол.

ЈИ српскохрватски:

- скраћеницама *vi/vt/vr* (интранзитивни, транзитивни, рефлексивни глагол) у Јункеровом речнику (Junckers Wörterbücher) „*Srpsko-hrvatski – njemački i njemački – srpsko-hrvatski s oznakom izgovora i naglasaka*“, у два издања (1955, ⁵1958) – у овом речнику скраћенице су: *v.a. / v.i. / v.r.* и Leskovar, Ema / Pranjic, Krunoslav (1965): *Hrvatskosrpski. Audio-vizuelna globalno-strukturalna metoda. I dio. Priručni rječnik (hrvatskosrpski-engleski-njemački-*

francuski-talijanski-ruski), Zagreb, с. 24. Неке од наведених ознака одн. скраћеница могу се уочити у следећем примеру, при чему број уз глагол означава број лекције у којој се дата одредница први пут јавља:

pasti (*vi*) 22 | fall | fallen | tomber | cadere
| упасть (Лесковар, Прањић 1965: 14)

Однос глагола према објекту у „Немачко-српскохрватском и српскохрватско-немачком речнику“ Радивоја Динића (исп. Dinić, Radivoj Č. (1959): *Wörterbuch Deutsch-Serbokroatisch und Serbokroatisch-Deutsch. Anhang: Kurze Übersicht der deutschen Sprachlehre / Rečnik nemačko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-nemački sa kratkim pregledom nemačke gramatike*, Sarajevo, с. 396), у шест издања (1959, ²1960, ³1962, ⁴1963, ⁵1966, ⁶1970) маркира се скраћеницама *tr./intr.* (такође без ознаке врсте речи), али недоследно, и то у немачком као ЈИ и као ЈЦ. Као што се може видети из неколико наведених примера из оба дела речника, аутор уз неке глаголе даје поменуте ознаке, а уз неке, међутим, не наводи никаква обележја:

zu-schauen posmatrati, gledati
zu-tun tr. 4 zatvoriti
zuteilen dodeljivati (Динић 1970: 232)

Прелазност / непрелазност глагола не бележи се ни у немачком нити у српскохрватском, било као ЈИ или ЈЦ, у 94 речника (83,92%).

1.3. ГЛАГОЛСКИ ВИД. Категорија глаголског вида далеко је развијенија у српскохрватском него у немачком језику. Глаголи српскохрватског језика могу сами својим обликом да изразе сво богатство аспекта.

Глаголски аспект, између осталог, подразумева: имперфективне (несвршене) глаголе, перфективне (свршене) глаголе, итеративне глаголе и двовидске глаголе (у том погледу је српскохрватски сличан немачком, док га постојање различитих лексичких основа за два различита вида разликује од немачког). Пошто је глаголски вид у српскохрватском у највећем броју случајева везан за саму лексичку основу глагола, основна подела на имперфективне/перфективне глаголе остварена је постојањем парова глагола „имперфективни – перфективни“. Сходно томе, у речницима наведеног периода за немачки глагол најчешће се дају српскохрватски еквиваленти у оба вида. Чак и у речницима намењеним корисницима којима је српскохрватски матерњи језик, навођење глаголског аспекта не треба

схватити као сувишно, већ као предуслов за тачно схватање и употребу вербалних облика и у том смислу као помоћ при превођењу.

Из тог се разлога у немачком језику (било као ЈИ или ЈЦ) ова категорија ни у једном од анализираних речника не бележи уз глагол, док се у српскохрватском аспект наводи уз лему у једном мањем броју речника, и то скраћеницом *pf.*, најчешће курзивним словима, бележи се аспект само оних глагола који су перфективни.

Глаголски аспект бележе следећи речници:

ЈИ српскохрватски:

– скраћеницом *pf.* посебно се истичу само перфективни глаголи у 9 речника (8,03%): *Langenscheidts Lilliput Wörterbuch Serbokroatisch-Deutsch* (1964), Berlin und München, с. 638 и Mayer, Anton (1955): *Langenscheidts Universal-Wörterbuch. Serbokroatisch. Teil I: Serbokroatisch-Deutsch. Teil II: Deutsch-Serbokroatisch / Langenscheidtov univerzalni rječnik. Hrvatsko-srpski. Dio I: Hrvatsko-srpsko – njemački, Dio II: Njemački – hrvatsko-srpski*, Berlin – у 8 издања (1955, ³1957, ⁴1958, 1959, ⁷1961, 1964, 1967, 1969).

То подразумева да су глаголи без икакве ознаке несвршеног вида. Поред тога је уз неке глаголе дат облик и свршеног и несвршеног вида, али не маркиран симболима, већ само промењеним суфиксом уз глагол, попут:

doplatiti *pf.* nachzahlen (*Langenscheidts Lilliput Wörterbuch Serbokroatisch-Deutsch* 1964: 63)

žvakati kauen. (исто, 507)

dopa|dati, ~**sti se** gefallen. (исто, 62)

ЈЦ српскохрватски:

– скраћеницом *pf.* посебно се истиче аспект само оних глагола који су перфективни у 10 речника (8,92%). Уз неке глаголе дат је облик свршеног и несвршеног вида маркиран промењеним суфиксом уз глагол, као у примерима:

abdanken otpustiti *pf.*; odreći se *pf.* (*Langenscheidts Lilliput Wörterbuch Deutsch-Serbokroatisch* 1965: 14)

abberufen opozivati – ~vati; ~**ung f** opoziv. (исто, 13)

У једном броју речника (11 речника одн. 9,82%) глаголски вид се у српскохрватском језику као, ЈИ или као ЈЦ, бележи уз већи број глагола, али се не маркира симболима, већ тако што се уз основу глагола да промењени суфикс, те се на тај начин практично дају оба глаголска вида, као што се може видети из следећег:

oblet-ati, -eti umfliegen (Буријан, Лујза 1958а: 222)

abbringen odvra-titi, -ćati (Буријан, Лујза 1958б: 7)

Ипак се глаголски вид у српскохрватском као ЈИ у највећем броју речника, и као ЈЦ, ни на који начин не бележи (90 речника одн. 80,35%).

1.4. КОНЈУГАЦИЈА. У немачком језику најважније разлике у конјугацији глагола постоје код облика претерита и партиципа перфекта. Три главна облика (инфинитив, прво лице једнине претерита, партицип перфекта), који представљају конјугационе обрасце за све остале облике су основни глаголски облици. Морфолошка особина јаких глагола огледа се у томе што они своје облике граде првенствено помоћу промене вокала. Вокал у основи мења се у главним облицима: презенту, претериту и партиципу перфекта. Код неких глагола осим вокала мења се и консонант на крају основе. Припадност глагола одређеној конјугацији у немачком језику не истиче се посебно. Само у једном речнику датога периода – Langer, Dragutin F. (1952): *Wörterbuch Deutsch-Serbokroatisch und Serbokroatisch-Deutsch mit deutscher Grammatik / Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački sa nemačkom gramatikom*, 2. novo dopunjeno izdanje, Sarajevo, у 6 издања (²1952, ⁴1954, ⁵1957, ⁶1958, ⁷1959, ⁸1960), у немачком као ЈИ и као ЈЦ посебно се марkira припадност глагола одређеној конјугацији. То се постиже скраћеницама *vsw/vs/vi* (слаб, јак, неправиан глагол), као у примерима:

drehen vsw. vrteti, obrtati (Лангер 1958: 66)

spavati, vam schlafen vs. (исто, 219)

Сви остали речници поделу глагола на јаке, слабе и неправилне у немачком језику бележе само имплицитно (навођењем основних облика претерита и партиципа перфекта уз глагол). У српскохрватском се глаголска промена никада експлицитно не бележи.

1.4.1. ГЛАГОЛСКА ВРЕМЕНА. У немачком и српскохрватском језику глаголи се наводе у инфинитиву. У немачком, као ЈИ и ЈЦ, веома често се поред инфинитива наводе и облици презента, и то друго или треће лице једнине презента (најчешће уколико у таквим облицима долази до промене вокала у основи), затим облик првог лица једнине претерита и партицип перфекта јаких и неправилних глагола, као и помоћни глагол за перфекат. Код правилних „слабих“ глагола остаје вокал основе у свим облицима исти, те се облици тих глагола углавном посебно не наводе (мада има појединих аутора који и то сматрају потребним).

У српскохрватском, као ЈИ и ЈЦ, углавном се осим инфинитива не

дају никаква друга обележја у погледу глаголских времена, изузев једног мањег броја речника где аутори наводе прво лице једнине презента (уз сваки глагол или само уколико глагол показује извесна одступања од правила која налаже српскохрватски језик).

1.4.1.1. ПРЕЗЕНТ. У погледу бележења презентских облика глагола речници се веома разликују. У немачком језику се уз инфинитив глагола најчешће наводи друго, односно треће, лице једнине презента (тачније уз јаке глаголе код којих у другом и трећем лицу једнине презента долази до умлаута или до промене вокала у основи (*e* у *u*)). У српскохрватском се уз инфинитив најчешће не наводе облици презента, а уколико неки аутори то и чине, сматрајући тако нешто потребним, такви речници биће посебно издвојени.

ЈИ немачки:

- треће лице једнине презента јаких глагола наводи се уз инфинитив само уколико се основни вокал мења (у виду умлаута или промене *e* у *u*), у 8 речника (7,14%). У том случају најчешће се уз глагол наводе и облици претерита и партиципа перфекта, и то понекад уз експлицитну назнаку глаголских времена, као у примеру:

achtgeben; prez. gibt acht; impf. gab acht; perf. hat achtgegeben
– paziti (Божановић 1966: 11)

- у „Немачко-хрватском речнику“ Антуна Хурма (исп. HURM, ANTUN (1954): *Deutsch-kroatisches Wörterbuch mit grammatischen Angaben und Phraseologie*, Zagreb, с. 697), у три издања (1954, ²1959, ³1968), у немачком као ЈИ уз инфинитив се наводи друго лице једнине презента ако долази до промене вокала у основи (у виду умлаута или промене *e* у *u*), али искључиво иза облика претерита и партиципа:

ab|blasen, blies ab, h. abgeblasen, bläst ab otpuhnuti, otpiriti;
sviranjem najaviti prestanak (Хурм 1954: 1)

- у Јункеровом речнику (Junckers Wörterbücher) „*Srpsko-hrvatski – njemački i njemački – srpsko-hrvatski s oznakom izgovora i naglasaka*“ у два издања (1955, ⁵1958), уз сваки јак и неправилни глагол у немачком као ЈИ дат је у загради вокал основе глагола за прво лице једнине презента (ако се глагол мења правилно), а ако се глаголу у другом и трећем лицу једнине презента мења вокал, онда се наводи и цео облик другог лица једнине:

fliegen (ie, o, o) v.i. летјети (Juncker. Junckers Wörterbücher 1958: 99)

sprechen, sprichst (e, a, o) v.a. govoriti; Recht – suditi; schuldig – осудити (исто, 234)

- уз глагол је у немачком као ЈИ дат симбол у виду звездице у „Цейном немачко-српскохрватском речнику“ Бранислава Грујића (исп. Grujić, Branislav (1964): *Taschenwörterbuch Deutsch-Serbokroatisch*, 2. izdanje, Beograd/Cetinje, с. 360), у пет издања (²1964, ³1965, ⁴1965, ⁵1967, ⁶1970), којом се корисник упућује на табелу промене јаких и неправилних глагола у којој су дати облици трећег лица једнине презента (уколико долази до промене вокала у виду умлаута или до промене *e* у *u*), попут примера :

Zuwachs m. (1) прираштај, пораст (2) повећање – **zuwachsen***
vi. (1) зарастати (2) повећати се, порастати (Грујић 1970: 352)

- број уз глагол који опет упућује корисника на табелу промене глагола, али кроз сва три лица презента јаких, неправилних али и слабих глагола, у немачком као ЈИ, бележи се у речницима Светомира Ристића и Јована Кангрге (исп. Ristić, Svetomir/Kangrga, Jovan (1963): *Enzyklopädisches deutsch-serbokroatisches Wörterbuch mit serbokroatisch-phonetischer Umschrift der Aussprache des Schriftdeutschen. I-II*, 2. wesentlich verbesserte und erweiterte Auflage, Beograd/München, с. 813 и Kangrga, Jovan (1953): *Rečnik nemačko-srpskohrvatski*, 3. izdanje, Beograd, с. 783, у два издања (³1953, ⁴1959)) – с тим што аутор последњег речника не даје бројеве уз све слабе глаголе.

ЈЦ немачки:

- у речницима Антуна Хурма (исп. Hurm, Antun (1958): *Hrvatskosrpsko-njemački rječnik s gramatičkim podacima i frazeologijom*, Zagreb, с. 709; Hurm, Antun / Jakić, Blanka (1969): *Hrvatskosrpsko-njemački rječnik s gramatičkim podacima i frazeologijom*, 2. prošireno i popravljeno izdanje, Zagreb, с. 818) уз сваки јак и неправилан глагол у немачком као ЈЦ дат је број којим се корисник упућује на табелу промене јаких и неправилних глагола у којој су, између осталог, дати облици првог и другог лица једнине презента.

ЈИ српскохрватски:

- прво лице једнине презента (као и прво лице једнине перфекта) бележи се уз глагол у Јункеровом речнику (Junckers

Wörterbücher) „*Srpsko-hrvatski – njemački i njemački – srpsko-hrvatski s oznakom izgovora i naglaska*“ у два издања (1955, ⁵1958), у српскохрватском као ЈИ, уколико тај облик одступа од општег правила српскохрватског језика, као што се види из примера:

krasti, kradem, krao sam *v.a.* stehlen (Juncker. Junckers Wörterbücher 1958: 77)

– прво лице једнине презента бележи се уз сваки глагол у српскохрватском као ЈИ у „*Немачко-српскохрватском и српскохрватско-немачком речнику*“ Драгутина Лангера, шест издања (²1952, ⁴1954, ⁵1957, ⁶1958, ⁷1959, ⁸1960), као у следећем примеру:

odusta(ja)ti, nem, (jem) ab-stehen, auf-geben vs. (Лангер 1958: 182)

Само у „*Немачко-хрватском речнику*“ Густава Шамшаловића (исп. Šamšalović, Gustav (1960): *Deutsch-kroatisches Wörterbuch*, Zagreb, с. 1288), у три издања (1960, ²1964, ³1968) презентски облици бележе се уз глаголе у оба језика тј. како у ЈИ тако и у ЈЦ: прво лице једнине презента наводи се у речнику у српскохрватском као ЈЦ, и то само неких глагола, а у немачком као ЈИ уз глагол је дат симбол (звездица) која упућује на табелу промене глагола и указује на то да је код глагола у другом и трећем лицу једнине презента присутна промена вокала у основи:

abbehalten* (behielt ab, abbehalten) *v*; **den Hut** – ostati (-jem) otkrite glave (Шамшаловић 1964: 1)

У једном мањем броју речника (25 речника или 22,32%) у немачком као ЈИ и ЈЦ уз глагол се не даје никаква ознака у виду бројке или било каквог симбола који би упућивали на табелу промене глагола, али табела најважнијих јаких и неправилних глагола постоји на почетку, у средини или на крају речника и у њој се, између осталог, наводи:

- прво, друго и треће лице једнине презента јаких и неправилних глагола (у 8 речника (7,14%)),
- треће лице једнине презента глагола (у 11 речника (9,82%)),
- друго лице једнине презента глагола (у 6 речника (5,35%)).

1.4.1.2. ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ (ЗА ГРАЂЕЊЕ СЛОЖЕНИХ ПРОШЛИХ ВРЕМЕНА). Према својој функцији глаголи могу бити главни и помоћни. За разлику од главних, помоћни глаголи имају функцију да служе за образовање глаголских облика оних глагола

који су носиоци значења. У таквим случајевима ти глаголи постају само морфолошка средства за грађење одређених облика. Глаголи *haben* и *sein* користе се за грађење сложених прошлих времена у немачком језику. Стога се у једном броју речника помоћни глагол наводи најчешће уз облике претерита и партиципа перфекта, и то непосредно уз глагол или у оквиру табеле промене јаких и неправилних глагола, а у једном броју речника уз сваки глагол – слаб, јак и неправилан. С обзиром да у српскохрватском језику тој сврси служи само један глагол (*биши*), он се у речницима никада експлицитно уз глагол не наводи.

У оквиру речника који у немачком, било као ЈИ или као ЈЦ, беже помоћни глагол постоји велика разноликост и неуједначеност у погледу начина како се то изводи:

- помоћни глаголи дати су уз сваки глагол, било да је слаб, јак или неправилан, у инфинитиву, стављени у округлу заграду уз глагол ((*haben*) одн. (*sein*)) у „Немачко-српскохрватском речнику“ Франца Хана, у два издања (1961, 1965), у немачком као ЈИ, као:

abkürzen vt <a> (*haben*) skratiti, skraćivati (Хан 1965: 2)

- помоћни глаголи дати су уз сваки јак и неправилни глагол у трећем лицу једнине презента (*hat* односно *ist*) уз партицип перфекта у „Рјечнику за основну школу“ Ане Божановић, у два издања (1966, ²1970), у немачком као ЈИ, попут:

anfängen; prez. fängt an; impf. fing an; perf. hat angefangen – роћети (Божановић 1966: 12)

- само помоћни глагол *sein* наведен је у округлој или угластој загради ((*sein*) или као (*s*)) уз јаке, неправилне, али и уз слабе глаголе у немачком као ЈИ, у 23 речника (20,53%), као у примеру:

ankommen vs. [s] prispeti (Лангер 1958: 49)

- помоћни глагол наводи се само уколико је у питању глагол *sein*, уз све слабе и јаке глаголе, у немачком као ЈЦ, и то назначен скраћеницом (*b*) непосредно уз глагол у округлој загради или ако су у оптицају оба глагола (*b* и *h*), у „Хрватско-српско-њемачком рјечнику“ Антуна Хурма (исп. Hurm, Antun (1958): *Hrvatskosrpsko-njemački rječnik s gramatičkim podacima i frazeologijom*, Zagreb, с. 709) и „Хрватско-српско-њемачком рјечнику с грамаиичким подацима и фразеологијом“ Антуна Хурма и Бланке Јакић из 1969. године као на пример:

osvanuti unerwartet erschei'nen (b) (118), plötzlich auf|tauchen (b); an|brechen (b) (18), tagen, dämmern (Хурм 1958: 333)

– у „Немачко-хрватском речнику“ Антуна Хурма (исп. Hurm, Antun (1954): *Deutsch-kroatisches Wörterbuch mit grammatischen Angaben und Phraseologie*, Zagreb, с. 697), у три издања (1954, ²1959, ³1968) помоћни глагол забележен је у немачком као ЈИ уз сваки јак и неправилан глагол као (*h*) одн. (*b*), а уз слабе глаголе само ако је у питању помоћни глагол *sein* као (*b*), попут:

ab|binden, band ab, h. abgebunden podvezati, odijeliti, odvezati

abblassen (b.) izbljedjeti (Хурм 1954: 1)

– у „Немачко-српскохрватском речнику“ Јована Кангрге, у два издања (³1953, ⁴1959) и „Енциклопедијском немачко-српскохрватском речнику“ Светомира Ристића и Јована Кангрге из 1963. године, наводи се у немачком као ЈИ помоћни глагол само у случају да је глагол интранзитиван а захтева један од ова два помоћна глагола, као (*h*) одн. (*s*) уз глагол, као у примеру:

fahren 14i tr. возити, возати, превести, превозити; intr. (*s*) возити; пловити, бродити; возити се, (по)возати се; gefahren kommen довести се, допловити; отићи, in die Luft ~ (по)пети се у ваздух; [.....] ~**d** који иде, који (се) вози: који путује, лута; ein ~der Mann путник луталица; покретан. (Кангрга 1959: 232)

– у „Немачко-српскохрватском и српскохрватско-немачком речнику“ Радивоја Динића, у шест издања (1959, ²1960, ³1962, ⁴1963, ⁵1966, ⁶1970) речника помоћни глагол наводи се у немачком као ЈИ и ЈЦ само ако је глагол интранзитиван, а перфекат гради са помоћним глаголом *haben*, скраћеницом (*intr. (h)*), попут примера:

zraçiti strahlen (intr.) (h) (Динић 1970: 390)

Речника датог језичког пара који ни у каквом облику не наводе помоћни глагол, ни у немачком као ЈИ нити ЈЦ (иако су код већине присутна друга морфолошка обележја глагола) има 33 (29,46%).

1.4.1.3. ПРЕТЕРИТ И ПАРТИЦИП ПЕРФЕКТА. У немачком језику се у већем броју речника у којима је немачки ЈИ када су у питању јаки и неправилни глаголи бележе три основна облика (инфинитив, прво лице једнине претерита и партицип перфекта). У

немачком као ЈЦ ти облици се бележе само у једном речнику. Српскохрватски језик облике за прошла времена не бележи посебно уз глаголе. Било да је реч о немачком као ЈИ или ЈЦ начин на који аутори речника то постижу веома су разнолики:

ЈИ немачки:

- уз сваки јак и неправилан глагол, у немачком као ЈИ, дати су облици претерита и партиципа перфекта у 11 речника (9,82%), попут:

zerschlagen; prez. zerschlägt, impf. zerschlug; per. hat zerschlagen – razbijati (Божановић 1966: 64)

- уз јаке и неправилне глаголе, у немачком као ЈИ, бележе се у загради само превојни вокали претерита и партиципа перфекта (а уколико се консонант у претериту и партиципу перфекта не транскрибује исто као у презенту, у загради су дати цели облици претерита и партиципа) у 6 речника (5,35%), као у примерима:

abberufen (ie, u) *v* opozvati (-zovem); -werden biti opozvan; *fig.* umrijeti (umrem) (Шамшаловић 1964: 1)

- у „*Дейном немачко-српскохрватском речнику*“ Бранислава Грујића, у пет издања (²1964, ³1965, ⁴1965, ⁵1967, ⁶1970), сваки јак и неправилан глагол, у немачком као ЈИ, означен је симболом (звездицом); она упућује на табелу промене глагола на крају речника у којој се налазе претерит и партицип перфекта.
- у „*Немачко-српскохрватском речнику*“ Јована Кангрге, у два издања (³1953, ⁴1959), уз сваки прост (основни) јак и неправилан глагол и уз многе слабе глаголе, у немачком као ЈИ, дата је ознака у виду бројке и слова која упућује на табелу измењених глагола на почетку речника, као у примеру:

singen 12b певати; *leise* ~ тихо певати, певушити. (Кангрга 1959: 577)

- уз сваки слаб, јак и неправилан глагол у немачком као ЈИ дата је ознака у виду бројке или слова односно бројке и слова, која упућује на пример по коме се глагол мења, у три речника: „*Немачко-српскохрватски речник*“ Франца Хана, у два издања (1961, 1965) и „*Енциклопедијски немачко-српскохрватски речник*“ Светомира Ристића и Јована Кангрге из 1963. године.

У „Немачко-српскохрватском и српскохрватско-немачком речнику са крајњим прегледом немачке граматике“ Радивоја Динића – у шест издања (1959, ²1960, ³1962, ⁴1963, ⁵1966, ⁶1970), уз сваки јак и неправилан глагол у немачком као ЈИ бележи се у загради промена основног вокала (аблаут), промена основног вокала и један од бројева 1, 2, 3 или 4, или само број 1 - 4, што означава број групе којој глагол припада и упућује на табелу промене неправилних глагола у средини речника, или су дати цели облици претерита и партиципа перфекта непосредно уз глагол, иако у објашњењу за употребу речника стоји следеће:

„За јаке глаголе стоји у загради промена основног самогласника (der Ablaut) и један од бројева 1, 2, 3, 4 што означава којој групи глагол припада.“ (Динић 1970: 4)

С обзиром на то да се аутор и поред наведеног не придржава датих принципа, овакво навођење третираћемо као недоследно, што се може и документовати следећим примерима:

ab-brechen (a, o, 3) tr. odlomiti; otkinuti (исто, 5)
zustande-bringen (brachte, gebracht) завршити; ostvariti
zu-tun, tr. 4 zatvoriti
zwingen (a, u) prisiliti (исто, 232)

ЈЦ немачки:

– у речнику Антуна Хурма „Hrvatskosrpsko-njemački rječnik s gramatičkim podacima i frazeologijom“ из 1958. године и Антуна Хурма и Бланке Јакић „Hrvatskosrpsko-njemački rječnik s gramatičkim podacima i frazeologijom“ у 2. издању из 1969. године, уз сваки јак и неправилан глагол у немачком као ЈЦ у загради је дата ознака у виду бројке која упућује на преглед јаких и неправилних глагола на крају речника.

У једном броју речника, тачније у 32 речника (28,57%), у немачком језику било као ЈИ или ЈЦ, уз глагол није дата никаква ознака која би упућивала на табелу најважнијих неправилних и јаких глагола, али она постоји на почетку, у средини или на крају одређеног речника, док се облици претерита и партиципа перфекта јаких и неправилних глагола, у немачком као ЈИ и као ЈЦ, ни на који начин не наводе (нити постоји посебна табела облика глагола) у 17 речника (15,17%).

2. Врло је тешко адекватно одговорити на питање које граматичке информације треба да буду заступљене у једном речнику и на који начин оне треба да буду представљене. При настајању и реализацији двојезичних речника велика пажња усмерена је на улогу

корисника речника. У оквиру спроведене анализе различите ознаке и различити видови бележења у анализираним двојезичним преводним речницима указују на закључак да аутори као кориснике речника имају у виду говорнике којима је српскохрватски односно немачки матерњи језик, али исто тако и оне којима то матерњи језик није. Дакле, веома је важно имати у виду коме је дати речник намењен – кориснику матерњег или кориснику страног језика (да ли се ради о пасивном или активном речнику).

Не постоји усаглашеност по питању који је то морфолошки минимум који треба да буде заступљен у једном речнику. Тако се у оквиру анализираних речника као граматички подаци дају најмање обележја врсте речи, а у немачком језику наводи се све до обележја прелазности/непрелазности глагола, облика презента, (друго и треће лице једнине), претерита, партиципа перфекта и помоћног глагола за перфекат, док су у српскохрватском та обележја знатно мање заступљена. Неки речници не наводе никаква морфолошка обележја уз глаголе ни у ЈИ нити у ЈЦ (било да је реч о немачком или српскохрватском језику). Међутим, могао би се извести закључак о извесном граматичком минимуму који би морао бити примењен у једном речнику, када су у питању глаголи, а на основу спроведене анализе могли би га сачињавати:

- у немачком језику: маркирање врсте речи, прелазност/непрелазност глагола, помоћни глагол за перфекат, друго или треће лице једнине презента (ако се вокал преглашава или се вокал *e* мења у *и*), као и облици претерита и партиципа перфекта јаких и неправилних глагола;
- у српскохрватском језику: маркирање врсте речи у ЈИ, глаголски аспект и прелазност/непрелазност глагола.

Може се уочити да се у речницима делови морфологије веома често интегришу у речник у форми табеларних прегледа нпр. флексије неправилних и правилних глагола, класе неправилних глагола. Табеле флексије требало би кориснику да пружи увид у флексиону структуру. С друге стране, један добар двојезични речник не би требало да буде претрпан граматичким подацима. Стога морфолошке ознаке треба да буду унесене у оној мери у којој могу користити за потпунију и што свеобухватнију употребу речи садржаних у датом речнику.

Упоређивањем речника датог језичког пара (немачко-српски) показало се да међу њима поред сличности постоје и велике разлике, које не могу бити образложене само временом у којем су наста-

ли, него и теоријском основом на којој почивају. Они испољавају крупне недостатке и недоследности на плану презентовања морфолошких карактеристика глагола: изостављање бележења оваквих морфолошких обележја или неадекватно и непотпуно, чак и погрешно навођење. Не постоји никакав усаглашени принцип, бар када су у питању глаголи, како се то изводи, те се начини маркирања морфолошких особина глагола разликују од речника до речника, што корисника може врло често навести на погрешан пут. На основу свега наведеног намеће се закључак да би лингвистичари с више разумевања него до сада требало да подржавају рад лексикографа. Потребни су концепти, који ће у пракси представљати помоћ и дати смернице при изради речника. Имајући у виду комплексност овога проблема, поменути недостатке не треба схватити као ненадокнадиво велике у оквиру анализираних речника, већ у речницима наредних периода треба увести много више доследности и тежити томе да лексикографска обрада буде што уједначенија.

Литература

- Божановић 1966: А. Воџановић, *Rječnik za osnovne škole. Njemački*, Sarajevo.
- Буријан, Лујза ⁴1958a: Н. Burijan/M. Lujza, *Srpskohrvatsko-nemački rečnik*, Novi Sad.
- Буријан, Лујза ⁴1958b: Н. Burijan/M. Lujza, *Deutsch-serbokroatisches Wörterbuch*, Novi Sad.
- Грујић ⁶1970: В. Grujić, *Taschenwörterbuch Deutsch-Serbokroatisch*, Beograd/Cetinje.
- Динић ⁶1970: Р. Џ. Dinić, *Wörterbuch Deutsch-Serbokroatisch und Serbokroatisch-Deutsch. Anhang: Kurze Übersicht der deutschen Sprachlehre / Rečnik nemačko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-nemački sa kratkim pregledom nemačke gramatike*, Sarajevo.
- Дуда et.al. 1981: W. Duda et.al., Fragen der Darstellung des deutschen Wortschatzes im einem zweisprachigen Wörterbuch, у: *Fremdsprachen* 1, 42–44.
- Дуден ⁴1984: Duden, *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Band 4, Mannheim / Wien / Zürich.
- Ђукановић 1985: Ј. Đukanović, *Morfologija savremenog nemačkog jezika*, Beograd.
- Енгел, Мразовић 1986: U. Engel / P. Mrazović (Hrsg.), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*. 2 Bd, Novi Sad.
- Енгел 2004: U. Engel, *Deutsche Grammatik*, Neubearbeitung, München: Iudicum Verlag.

Juncker: Junckers Wörterbücher. Serbo-kroatisch/Deutsch und Deutsch/Serbo-kroatisch mit einem Anhang der wichtigsten Neubildungen des Serbo-kroatischen und Deutschen. Der Anhang wurde bearbeitet von Dr. Eberhard Tangl / Srpsko-hrvatski – njemački i njemački – srpsko-hrvatski s oznakom izgovora i naglasaka. Dodate su važnije nove riječi srpsko-hrvatskoga i njemačkog jezika. Dodatak je izradio dr Eberhard Tangl, 5. Auflage, Berlin, 1958.

Кангрга ⁴1959: J. Kangrga, *Rečnik nemačko-srpskohrvatski*, Beograd.

Langenscheidts Lilliput Wörterbuch Serbokroatisch-Deutsch, Berlin und München, 1964.

Langenscheidts Lilliput Wörterbuch Deutsch-Serbokroatisch, Berlin/München/Zürich, 1965.

Лангер ⁶1958: D. F. Langer, *Wörterbuch Deutsch-Serbokroatisch und Serbokroatisch-Deutsch mit deutscher Grammatik / Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački sa nemačkom gramatikom*, Beograd.

Лесковар, Прањић 1965: E. Leskovar/K. Pranjic, *Hrvatskosrpski. Audiovizuelna globalno-strukturalna metoda. I dio. Priručni rječnik (hrvatskosrpski-engleski-njemački-francuski-talijanski-ruski)*, Zagreb.

Linguaphone Institute. Tečaj njemačkog jezika. Rječnik, London, 1962.

Мразовић, Вукадиновић 1989: P. Mrazović/Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci/Novi Sad.

Петронијевић 1998: B. Petronijević, *Srpsko-hrvatsko-nemačka leksikografija na prelazu iz 19. u 20. vek do 1918, y: Srpski jezik 3/1–2, godina III*, Beograd, 425–442.

Станојчић et.al. 1989: Ж. Станојчић et.al., *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд/Нови Сад.

Хан 1961: F. Hahn, *Deutsh-serbokroatisches Wörterbuch*, Leipzig.

Хан 1965: F. Hahn, *Deutsch-serbokroatisches Wörterbuch*, Leipzig.

Хаусман 1991: F. J. Hausmann, *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Hrsg. v. Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta: Dritter Teilband, Berlin/New York: De Gruyter.

Хурм 1954: A. Hurm, *Deutsch-kroatisches Wörterbuch mit grammatischen Angaben und Phraseologie*, Zagreb.

Хурм 1958: A. Hurm, *Hrvatskosrpsko-njemački rječnik s gramatičkim podacima i frazeologijom*, Zagreb.

Шамшаловић ²1964: G. Šamšalović, *Deutsch-kroatoserbisches Wörterbuch*, Zagreb.

Kristina Marković

MORPHOLOGISCHE MERKMALE DER VERBEN UND DEREN DARSTELLUNG IN DER DEUTSCH-SERBOKROATISCHEN LEXIKOGRAPHIE (1945–1971)

Zusammenfassung

In der Arbeit ist eine systematische Darstellung der Struktur der Wörterbücher des Sprachpaares Deutsch/Serbokroatisch vom chronologischen, typologischen, vor allem aber vom Standpunkt des morphologischen Niveaus des Sprachsystems – aufgrund der Analyse der Verben – durchgeführt worden. Dabei sind die morphologischen Merkmale der Verben und Art und Weise ihrer Markierung analysiert worden. Folgende grammatische Kategorien sind in Betracht gezogen worden: Aktionsart, Beziehung des Verbs zum Objekt, Tempora (Präsens, Präteritum, Perfekt (Partizip Perfekt und Hilfsverben zur Bildung der zusammengesetzten Vergangenheitstempora), Numerus und Person.

Das Ergebnis dieser Untersuchung zeigt, dass es noch immer keine Übereinstimmung darin besteht, welches das morphologische Minimum sei, das in einem Übersetzungswörterbuch behandelt sein sollte. Durch den Vergleich der Wörterbücher einer angegebenen Periode hat sich gezeigt, dass es unter ihnen neben den Ähnlichkeiten auch große Verschiedenheiten bestehen, sie äußern sogar große Mängel hinsichtlich der Markierung der morphologischen Merkmale der Verben: die grammatischen Angaben sind entweder inadäquat, unvollständig und inkonsequent angeführt worden oder sie sind ausgelassen, sogar falsch bezeichnet worden.

Wenn man die Umfassendheit dieses Problems in Betracht nimmt, sollte man in die Wörterbücher der folgenden Perioden unvermeidlich viel mehr Folgerichtigkeit einführen und den großen Wert darauf legen, dass die lexikographische Behandlung möglichst gleichmäßiger wäre, so dass die grammatischen Angaben möglichst umfassender wären und dem Benutzer möglichst schnellere Zugänglichkeit zu den gesuchten Angaben ermöglicht wäre.

Schlüsselwörter: Übersetzungswörterbuch (aktive/passive Wörterbücher), Ausgangssprache, Zielsprache, Muttersprache/Fremdsprache, Stichwort, Verb